

Krypthistorie

Ukryte i utajone narracje w historii

NR 3245

Krypthistorie

Ukryte i utajone narracje w historii

pod redakcją

**Rafała Borysławskiego, Alicji Bemben,
Justyny Jajszczok i Jakuba Gajdy**

Redaktor serii: Historia Literatur Obcych
Magdalena Wandzioch

Recenzentka
Dominika Ferens

Spis treści

Wstęp [7]

Tomasz Wiślicz

Niedohistorie, czyli dlaczego pewne opowieści o przeszłości nie stają się historiami [11]

Marcin Sarnek

Królowie nie giną w wypadkach drogowych. Teorie spisku i narracje gier wideo [23]

Jakub Morawiec

Co stało się z Olafem Tryggvasonem po bitwie w Øresundzie, czyli (krypto)-historia pewnej pogłoski [45]

Joanna Maj

Zwrot. Jak zaczął się renesans Stephena Greenblatt [57]

Aleksandra Skrzypietz

Listy Jana Sobieskiego z lat 1665–1666 jako źródło czarnej legendy Marii Kazimierzy [67]

Jakub Gajda

Malarskie kłamstwa: próba odczytania malarstwa rodzajowego Jana Vermeera Van Delft [83]

Bartłomiej Broda

O tajemnym znoszeniu się podczas wojny przez listy — parę słów o pierwszej polskiej rozprawie o kryptologii i szyfrowaniu w nowożytnej Rzeczypospolitej [91]

Łukasz Słoński

Kuba Rozpruwacz: Portret(y) popkulturowy(e) [105]

Justyna Jajszczyk

Parazytologiczne kryptohistorie: tropikalne przesady i uprzedzenia [115]

Maciej Białous

El Cuarto Reich. Kinematografia o powojennych losach nazistów w Ameryce Południowej [125]

Monika Samsel-Chojnacka

Mężczyzna, który zabił premiera — tajemnica śmierci Olofa Palmego w powieściach kryminalnych Leifa G.W. Persona [141]

Piotr Majewski

Przeszłość zaklęta w artefaktach. Proces archeologizacji dyskursu narodowościowego w Republice Macedonii [155]

Włodzimierz Gogłóza

Jeźdźcy infokalipsy. Zarys historii politycznej kryptografii asymetrycznej do roku 2000 [169]

Noty o autorach [187]

Wstęp

Współczesne dyskursy polityczne i społeczne coraz częściej zaczynają odbiegać od oświeceniowego paradygmatu rozumowania i skłaniają się w stronę rozpoznawalną z przeszłości; bądź to emocjonalnie i światopoglądowo konserwatywną, bądź — co wydaje się równie częste — poszukując sprawczości wydarzeń poza oficjalnie uznawanymi czy sankcjonowanymi racjami. Wiara w istnienie ukrytej sprawczości czy raczej potrzeba takiej wiary istniała od zawsze — antropologicznie rzecz ujmując, ta właśnie potrzeba leżała u źródeł religii i to ona kazała ludziom wierzyć w niepoznawalność logiki zdarzeń czy w ich niejawne mocodawstwo. Co więcej, od zarania ludzkiej tożsamości istniało przekonanie, że jedynie to, co sekretne, niejasne i hermetyczne, jest istotnie cenne i daje dostęp do prawdy. Z semiologicznego punktu widzenia, pisze Umberto Eco, że jedynie „wiedza tajemna to wiedza głęboka (ponieważ tylko to, co leży pod powierzchnią, może pozostać przez długi czas nieznanie). Prawda jest zatem utożsamiona z tym, co nie zostaje powiedziane lub zostaje powiedziane niejasno i musi być zrozumiane poza tekstem lub pod jego powierzchnią. Bogowie mówią (dziś powiedzielibyśmy: Byt mówi) hieroglifami i zagadkami”¹. Jeśli za Byt uznamy porządek wydarzeń, komentarz Eco staje się opisem myślenia o rzeczywistości, która w swojej prawdziwej istocie jest rozumiana jedynie przez wtajemniczonych.

Symboliczny początek XXI stulecia, czyli atak na World Trade Center z 2001 roku, szczególnie mocno zaznaczył obecność tego typu myślenia we współczesnym, stechnologizowanym świecie. Namnożenie różnorodnych przekonań o spiskach, konspiracjach, sekretnych zмовach i układach oraz ich daleko idąca popularność wydają się być charakterystycznym znakiem rozpoznawczym współczesności. Brzytwa Ockhama przynajmniej częściowo przestaje obecnie działać lub uległa stępieniu w czasach coraz to częściej

---

¹ U. Eco: *Interpretacja i nadinterpretacja*. Tłum. T. BIEROŃ. Kraków 2008, s. 36.

odkrywanych, właśnie dzięki nowoczesnym technologiom, politycznych manipulacji prawdą, w rewelacjach ogłaszanych przez ludzi takich jak Julian Assange i Edward Snowden oraz w czasach świadomości, że w każdej chwili każdy z nas może być podglądany, a każdy nasz krok śledzony przez agencje, o których istnieniu nawet nie mieliśmy pojęcia. Przebadanie zatem roli tajemnicy, tajności i teorii spiskowych w historii i w narracjach okół- lub pseudohistorycznych oraz ich konsekwencji społecznych i politycznych wydaje się obecnie szczególnie uzasadnione.

Krypthistorie. Ukryte i utajone narracje w historii to tom, w którym na polu tych właśnie zainteresowań spotykają się polscy historycy, filologowie i inni badacze, by zastanowić się z jednej strony nad znaczeniem szeroko rozumianych tematów tajności, spiskowości i tajemnicy z historii, a z drugiej nad tym, co Tomasz Wiślicz określa w swoim eseju jako „warunki graniczne” dla historii, oraz nad wagą samej mechaniki narracji dla konstruowania opowieści i historii. W rozumieniu „krypthistorycznym” zatem na szczególną uwagę zasługują — w szerokim rozumieniu tego słowa — teksty historyczne, które skupiają się na tropieniu, odkrywaniu i opisywaniu sekretów, spisków i spekulacji, a także na wyjaśnianiu ich strategii narracyjnych oraz mechanizmów ich powstawania.

Tom *Krypthistorie* otwierają dwa teksty, które koncentrują się na teoretycznej stronie tego, co można określić jako dyskurs krypthistoryczny czy dyskurs tajemnicy w historii. W pierwszym z nich pt. *Niedohistorie, czyli dlaczego pewne opowieści o przeszłości nie stają się historiami* Tomasz Wiślicz zadaje pytania podstawowe dla historyka, zastanawiając się nad kryteriami historyczności narracji po zwrocie, jakiego w historiografii dokonał postmodernizm, oraz nad etyczną stroną samej historiografii. Wiślicz wykorzystuje do tego celu przykłady narracji, które nie stały się historią, owych „niedohistorii”, ale też przykłady nienaukowych pseudohistorii, których potencjał dla historii rozumianej jako nauka etyczna jest niszczący. Drugi tekst rozpoczynający tom bada retorykę narracji jednego z rodzajów pseudohistorii wymienianej przez Wiślicza, czyli historii opartej na teorii spiskowej. Marcin Sarnek w eseju *Królowie nie giną w wypadkach drogowych. Teorie spisku i narracje gier wideo* skupia się na pozornym paradoksie łączącym teorię spisku z narracjami współczesnych gier. Z jednej strony jest to potrzeba poczucia sprawczości, a z drugiej świadomość, że to samo poczucie jest jedynie iluzoryczne, zarówno w teoriach spisku, jak i w grach.

Teksty Wiślicza i Sarnka rozpoczynają tom od zarysowania historiograficznych, metanarracyjnych i retorycznych ram historii i krypthistorii. Następujące po nich eseje stanowią swego rodzaju poszczególne studia przypadków i koncentrują się nad historycznymi przykładami mechanizmów i zjawisk, które teoretycznie nakreślili dwaj pierwsi autorzy tomu. Teksty te usystematyzowane zostały chronologicznie, od eseju Jakuba

Morawca będącego studium wczesnośredniowiecznej pogłoski o rzekomym ujęciu cała króla Olafa Tryggvasona z bitwy w Øresund, po szkic Włodzimierza Gogłozy o współcześnie dokonującej się rewolucji kryptologicznej i kryptograficznej i jej potencjalnych skutkach etycznych. Tekst Gogłozy jednocześnie spina tom klamrą z dwoma pierwszymi tekstami, zwracając uwagę nie tylko na teoretyczną rolę konieczności i potrzeby tajemnicy we współczesnym świecie, ale i na jej praktyczny, coraz to głębszy wpływ na życie i wolność jednostki.

Rozpięte między esejami Morawca i Gogłozy są pozostałe teksty o charakterze studium przypadku, które poświęcone są: modernistycznemu zwrotowi ku renesansowi i jego opisowi zaproponowanemu przez Stephena Greenblatta (Joanna Maj); czarnej legendzie królowej Marii Kazimiery w Polsce (Aleksandra Skrzypietz); poszukiwaniom utraconych siedemnastowiecznych znaczeń w malarstwie Vermeera (Jakub Gajda); osiemnastowiecznej, pierwszej polskiej rozprawie o kryptologii i szyfrowaniu (Bartłomiej Broda); tajemnicy Kuby Rozpruwacza w kulturze (Łukasz Słoński); wiktoriańskiej historii parazytologii i jej ówczesnym etyczno-moralnym implikacjom (Justyna Jajszczok); filmom inspirowanym powojennymi losami nazistów w Ameryce Południowej (Maciej Białous); powieściowym odczytaniem niewyjaśnionej śmierci premiera Olofa Palmego (Monika Samsel-Chojnacka) oraz „archeologizacji dyskursu” i budowaniu poczucia tożsamości narodowej w odniesieniu do archeologii we współczesnej Macedonii (Piotr Majewski).

W *Wahadle Foucaulta*, swojej przewrotnej powieści poświęconej teoriom spiskowym, Umberto Eco fabularyzuje rozważania, a później poszukiwania wszechogarniającego tajnego Planu, który miał stanowić podstawę do rozwoju wydarzeń w dziejach ludzkości. Casaubon, jeden z trójki redaktorów ogarniętych ideą poszukiwania, a potem tworzenia owego Planu, która to idea wymyka się w końcu spod kontroli, mówi o efektach fascynacji tajemniczością i spiskowością tak: „W konsekwencji wymyśliliśmy nieistniejący Plan, a Oni nie tylko uznali go za dobry, ale sami sobie wmówili, że od dawna mają w nim swoje miejsce, czyli dokonali utożsamienia swoich chaotycznych i niejasnych zamierzeń z fazami naszego Planu, nakreślonego zgodnie z nieodpartą logiką analogii, pozorów, podejrzania”². Jako redaktorom poniższego tomu pozostaje nam mieć nadzieję, że „logika analogii, pozorów i podejrzania” doczekała się w nim naukowego oglądu, a kryptohistoryczne rozważania w nim przedstawione być może będą stanowić punkt wyjścia do dalszego zgłębiania tematyki w nim zaproponowanej zarówno przez badaczy historii, historiografii, jak i przez badaczy narracji.

Rafał Borysławski, Alicja Bemben, Justyna Jajszczok i Jakub Gajda

² U. Eco: *Wahadło Foucaulta*. Tłum. A. SZYMANOWSKI. Warszawa 1993, s. 617.

Noty o autorach

Maciej Białous — magister socjologii, asystent w Zakładzie Historii Społecznej Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku; wolontariusz Fundacji Uniwersytetu w Białymstoku oraz Fundacji Soclab, edukator filmowy. W pracy naukowej zajmuje się przede wszystkim tematyką pamięci zbiorowej, jej stykiem z kulturą popularną (głównie filmem) oraz polityką pamięci. Przygotowuje rozprawę doktorską dotyczącą społecznej konstrukcji pamięci w polskich filmach fabularnych.

Bartłomiej Broda — doktorant w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, interesuje się historią nauki, w szczególności dziejami polskich kryptologii. Pracuje w firmie ArchiDoc SA zajmującej się zarządzaniem i archiwizacją dokumentacji współczesnej.

Jakub Gajda — obecnie doktorant w Instytucie Kultur i Literatur Anglojęzycznych Uniwersytetu Śląskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują kulturę i literaturę amerykańskiego południa, antropologię oraz historię sztuki. Publikował artykuły o Williamie Faulknerze, R.L. Stevensonie, ostatnia publikacja zatytułowana *Faulkner's Dream of a Bearhunt* (Katowice 2014) osadza opowiadanie W. Faulknera *Niedźwiedź* w kontekście przemian, jakie zachodziły w lesie Mississippi przed i po Wielkiej Depresji.

Włodzimierz Gogłóża — doktor nauk prawnych, adiunkt na Wydziale Prawa i Administracji UMCS, post-doc na Wydziale Prawa Uniwersytetu Islandzkiego w Rejkiawiku, stypendysta Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji, dyplomowany administrator sieci komputerowych. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół teorii organizacji, ekonomicznej analizy prawa, policentrycznych systemów prawnych, w tym zwłaszcza systemu polityczno-prawnego średniowiecznej Islandii, oraz informatyki prawniczej.

Współredaktor tomu *Libertarianizm – teoria, praktyka, interpretacje* (Lublin: Wydawnictwo UMCS 2010, wraz z W. Bulirą) oraz współautor podręcznika akademickiego *Historia myśli organizatorskiej – zarys wykładu* (Warszawa: Difin 2013, wraz z K. Księskim). Strony domowe <http://wgogloza.com>, <http://sredniowiecznaislandia.com>.

Justyna Jajszczok – absolwentka studiów doktoranckich Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego. Obecnie pracuje nad rozprawą doktorską zatytułowaną *Pasożyt i pasożytnictwo w wiktoriańskiej nauce i literaturze*. Publikowała artykuły o Karolu Darwinie, Karolu Dickensie i George’u Eliot, a jej najnowsza publikacja *The Beetle, or the Revenge of Coleopteron* (Katowice 2014) skupia się na wiktoriańskim kolekcjonerstwie żuków i jego niespodziewanych konsekwencjach. Do jej zainteresowań badawczych należą wiktoriańska literatura i kultura, XIX-wieczne nauki przyrodnicze, historia parazytologii i Sherlock Holmes.

Joanna Maj – doktorantka na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego, studiowała filologię polską i filozofię; przygotowuje rozprawę doktorską poświęconą genologicznym problemom historii literatury.

Piotr Majewski – doktor kulturoznawca i socjolog. Zainteresowania naukowe: antropologia „Ziem Odzyskanych”, antropologia sportu oraz problematyka etniczności i nacjonalizmu. Współpracownik Instytutu Badań Przestrzeni Publicznej, członek rady naukowej Fundacji Obserwatorium i Fundacji Sławistycznej. Współtworzył liczne projekty badawcze, w tym: *Wizje narodu w polskich podręcznikach do nauki historii – porównawcze badania antropologiczne*, *Stadion – miasto – kultura. Euro 2012 i przemiany kultury polskiej*, *Kategoria narodowości śląskiej. Analiza i interpretacja deklaracji o przynależności do narodu śląskiego*, *Wizje narodu wśród macedońskich elit politycznych w kontekście kultury popularnej i życia codziennego*. Autor ponad 20 artykułów naukowych i współredaktor 3 książek. Jego najnowsze dzieło to monografia *(Re)konstrukcje narodu. Odwieczna Macedonia powstaje w XXI wieku*.

Jakub Morawiec – doktor adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Zakładzie Historii Średniowiecza. W swych badaniach koncentruje się na dziejach Skandynawii we wczesnym średniowieczu i rozwoju średniowiecznej historiografii skandynawskiej. W szczególności interesuje się skaldami islandzkimi, ich poezją oraz sagami na ich temat. Jego dorobek obejmuje prace publikowane w Polsce i za granicą, m.in. *Vikings among the Slavs* (Wiedeń 2009), *Wolin w średniowiecznej tradycji skandynawskiej* (Kraków 2010), *Saga o Hallfredzie skaldzie kłopotliwym* (Wrocław 2011), *Knut Wielki. Król Anglii, Danii i Norwegii* (Kraków 2013).

Monika Samsel-Chojnacka — doktor (ur. 1977): skandynawista, teatrolog, literaturoznawca. Absolwentka skandynawistyki na UG (praca magisterska o infernie małżeńskim w dramatach Larsa Noréna). Dyplom doktora nauk humanistycznych uzyskała na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 2007 roku. Trzykrotna stypendystka Instytutu Szwedzkiego, dwukrotnie odbywała swój staż podoktorski na Uniwersytecie w Uppsali w instytucie literaturoznawstwa (2010/11, 2012/13). Naukowo zajmuje się badaniem twórczości Ingmara Bergmana oraz skandynawskiej literatury kryminalnej. Aktualnie pisze książkę poświęconą właśnie temu ostatniemu zagadnieniu, koncentrując się na kwestiach morderstw związanych z władzą we współczesnej szwedzkiej powieści kryminalnej. Posiada największą w Polsce bibliotekę skandynawskich kryminałów. Publikowała między innymi na łamach „Teatru”, „Didaskaliów”, „Pamiętnika Teatralnego”, „Dialogu”, „Odry”, „Blizy”. Mieszka w Sopocie.

Marcin Sarneck — doktor, od niemal 20 lat związany z Instytutem Kultur i Literatur Anglojęzycznych, jako student, doktorant, obecnie jako adiunkt. Od roku 2012 pełni w Instytucie funkcję zastępcy dyrektora Instytutu ds. Nauki oraz kierownika Centrum Badań Narracji Interaktywnych. Do jego zainteresowań badawczych należą między innymi współczesne i historyczne dyskursy technologii oraz debaty wokół praw autorskich i własności intelektualnej. Pracę licencjacką napisał na temat kłamstwa we współczesnej literaturze amerykańskiej, pracę magisterską na temat amerykańskiej fascynacji spiskowymi teoriami dziejów, zaś doktorat na temat obecności kryptografii we współczesnej kulturze amerykańskiej.

Aleksandra Skrzypietz — dr hab. ukończyła studia historyczne na Uniwersytecie Śląskim. Pracuje w Zakładzie Historii Nowożytnej Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego. Interesuje się stosunkami polsko-francuskimi w XVII i XVIII wieku, a także funkcjonowaniem monarchii absolutnej. Do tematyki jej badań należy również kształcenie i wychowanie dzieci i młodzieży oraz pozycja i rola kobiet w epoce nowożytnej. Szczególny przedmiot jej zainteresowań stanowią dzieje rodu Sobieskich, jego znaczenie polityczne, a zwłaszcza legenda oplatająca jego członków. W jej dorobku znajdują się książki: *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego, Królewscy synowie — Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy* oraz najnowsza — *Rozkwit i upadek rodu Sobieskich*.

Łukasz Słoński — doktorant kulturoznawstwa na Uniwersytecie Opolskim, gdzie przygotowuje rozprawę poświęconą przestrzeni miejskiej w komiksie. Aktywny członek Stowarzyszenia Badaczy Pokultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster”.

Tomasz Wiślicz — dr hab. prof. IH PAN w Zakładzie Studiów Nowożytnych Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, członek Polskiej Grupy Commission Internationale d’Histoire et d’Etudes du Christianisme przy Polskiej Akademii Umiejętności oraz Zespołu Antropologii Historii przy Komitecie Nauk Historycznych PAN. Zainteresowania badawcze: historia kultury wczesnonowożytnej, dzieje społeczne i polityczne wsi polskiej XVI–XVIII wieku, historia antropologii. Autor książek: *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku* (Warszawa 2001), *Krótkie trwanie. Problemy historiografii francuskiej lat dziewięćdziesiątych XX wieku* (Warszawa 2004) i *Upodobanie. Matżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku* (Wrocław 2012).

Na okładce: Rysunek udostępnił Erik Linton

Redakcja: Justyna Mroczkowska
Projekt okładki: Anna Gawryś
Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel
Korekta: Marzena Marczyk
Łamanie: Bogusław Chruściński

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-331-1
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-332-8
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 12,0. Ark. wyd. 15,0. Papier
offset. kl. III, 90 g   Cena 28 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław